

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 41 • 2006 **1**

SLAVISTIKA

CENA 60 SK

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A MATICE SLOVENSKEJ

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Vincent Blanár, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferencíková, Ľudovít Haraksim, Emil Horák, Viliam Mruškovič,
Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Vincent Sedlák, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Marek Ivančík

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

K. ŽEŇUCHOVÁ: Pôsobenie Samuela Camba medzi dialektológii a folkloristikou	3
M. KOŠKOVÁ: Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli)	17
L. JUHÁSOVÁ: Existenciálny význam slovík <i>byť</i> a <i>mať</i> v slovenčine a bulharčine	32
S. ZAVARSKÝ: Sloveso medzi latinčinou a slovenčinou v paralelných textoch zo začiatku 18. storočia	40
I. HARAJ: Antroponymická sústava u starých Grékov	50
J. KRŠKO: Vyjadrenie kvalitatívno-quantitatívnych vzťahov v toponymii pomocou expresivity a metafory	61

ROZHEADY

V. BLANÁR: Suum cuique.....	69
И. БОГДАНОВА: Юбилей выпуска первой группы русских словакистов МГУ	72

SPRÁVY A RECENZIE

Š. LIPTÁK: Docent Ferdinand Buřa osemdesiatročný	75
J. KRŠKO: KRAJČOVIČ, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.....	75
O. KOVAČIČOVÁ: Nové slovo vo výskume hymnografických textov	77
M. BELÁKOVÁ: KRŠKO, J.: Spracovanie hydronymie Slovenska: Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae	79
E. KRÁLIK: MALEC, M.: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski	80
P. ŽIGO: SIATKOWSKI, J.: Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach	81
M. ČIŽMÁROVÁ: OPALKOVÁ J.: Symbol vo frazémovom znaku z rusko-slovenského komparatívneho hľadiska	82
P. ŽEŇUCH: Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine / Народна культура Словаків в Україні.....	83
M. PUKANEC: Журавлев, А. Ф.: Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу.“	85
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa zo seminára Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia	86
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa z multidisciplinárnej vedeckej konferencie Svätec a jeho funkcie v spoločnosti.....	88
J. DORULA: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2005.....	91
J. DORULA: Výročné plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov	94
Tematika 14. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 2008 (Macedónsko, Ochrid).....	95

JAROMÍR KRŠKO*

Vyjadrenie kvalitatívno-kvantitatívnych vzťahov v toponymii pomocou expresivity a metafory**

KRŠKO, J.: Formulation of Quality-Quantity Relationships in Toponymy by the Expressive Means and Metaphors. *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 61 - 68 (Bratislava)

The presented study deals with the usage of expressive words and metaphors in toponymy. Expressive words are used to denote poor-quality soil, too distant objects etc. and metaphors are used to denote resemblance between toponymy object and appellative in some kinds of toponyms.

Onomastic, toponyms, metaphor, expressive means, distance in toponymy

V našom príspevku chceme poukázať na metaforické vyjadrenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii. S aspektom kvality a vzdialenosti sa však často spája aj využívanie expresívnej lexiky, ktorá má v hovorovej podobe svoje miesto. Zároveň chceme poukázať na posun vo funkcii expresívnej lexiky v toponymii oproti využitiu tejto vrstvy slovnej zásoby v bežnej komunikácii.

Metafora ako jeden zo základných výrazových prostriedkov v komunikácii vzniká prenášaním významu jedného javu na druhý. Nevyskytuje sa len v poézii, ale je bežná aj v hovorovej reči. L. Haasová (2004) sa vo svojej štúdii zaoberala otázkami, prečo sa človek v bežnej, dokonca v odbornej komunikácii vyjadruje metaforicky. Preberá triedenie podľa Lakoffa a Johnsona a delí metafory na 1. orientačné, 2. ontologické, 3. štruktúrne a 4. aktuálne. „Přímou, nemetaforicky, přý rozumíme pouze pojímům prostorovým (nahofe-dole, vpředu-vzadu, blízko-daleko...), neboť jsou důležité pro naše běžné tělesné fungování a zažíváme tak přímou fyzickou zkušenost. Ta pak dává základ orientačním metaforám“ (Haasová, 2004, s. 124). Orientácia človeka v teréne by teda (teoreticky) nemala obsahovať metaforické vyjadrenia. V našom prípade však ide o posun k orientačnému druhu metafor.

Vychádzať však len z definície metafory ako prenášania významu z javu na jav na základe podobnosti nemožno, pretože úlohou metafory je sprostredkovať ostatným naše skúsenosti, vnímanie sveta. Z tohto pohľadu môžeme o metafore uvažovať ako o ekonomizácii myslenia. Napríkladom chýbajú základné poznatky o existencii sveta, nechápu mnoho zákonitostí, preto nechápu metaforu ako jazykový prostriedok. Získavaním životných skúseností však začínajú rozumieť aj metaforickému vyjadrovaniu.

Prenášanie významu sa teda prirodzene (a primárne) využíva aj na vyjadrenie vzdialenosti onymických objektov od pozorovateľa, označenie náročnosti terénu, ktorý môže byť pomenovaný metaforicky. V minulosti sa pomenovanie spájalo nielen s obrazným vyjadrením, ale často takéto pomenovanie malo aj magickú funkciu – takto vzniklo mnoho pomenovaní vrchov – *Ve-*

* Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: krsko@fhv.umb.sk

** Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV č. 1/0189/03 *Sociálny kontext onymie*.

por (od vepor – diviak), *Zobor* (od zubor), *Kozi hrb* (od koza) atď. Metaforou vyjadruje pomer-núvateľ svoju predstavu o objekte, citovú zaujatosť, životnú skúsenosť...

Metafora sa tvorí prirodzenou, bežne používanou lexikou, ktorú tvoria aj expresívne slová. Ich miera expresivity je rozličná, ale v toponymách sa spravidla nevyskytuje najsilnejšia expresivita spojená s tabuizovanou lexikou. Doterajšie výskumy expresívnej lexiky sa sústredili predovšetkým na využívanie expresívnych slov v lexikografických dielach z diachrónneho hľadiska (Rajčanová, 1997), synchronne využitie tejto vrstvy slovnej zásoby analyzoval B. Hochel (1988) najmä svojim Slovníkom slovenského slangu (Hochel, 1993). Estetickú či estetizujúcu funkciu expresívnej lexiky v dielach slovenskej postmodernity si všimol V. Patráš (1997).

Postavenie expresívnej lexiky je veľmi špecifické. Ide o jednu z najstarších vrstiev slovnej zásoby, ktorá je prítomná v každom jazyku a využíva sa v bežnej komunikácii. V oficiálnej spoločenskej komunikácii je však potláčaná. Oficiálne lexikografické diela sa o nej zmieňujú veľmi málo, dokonca sa tieto slová neuvádzajú ani v nárečových slovníkoch,¹ napriek tomu, že ide o lexiku hovorových (neoficiálnych) prejavov a v nahrávkach sa preto vyskytujú.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) z roku 1987 sa v kapitole o normatívnom a štýlovom hodnotení lexikálnych prostriedkov hovorí, že v slovníku sú príslušným kvalifikátorom označené aj lexémy „*hrubé* (skratka *hrub.*) a *vulgárne* (skratka *vulg.*), vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprimeraný, neslušný, napr. *dristať*, *panghart*, *sviňa* (nadávka) alebo pochádzajú z oblasti spoločenského tabu (*pajzel*); tieto výrazy stoja na okraji spisovného jazyka a často siahajú i zaň.“ (KSSJ, 1987, s. 24; KSSJ, 2003, s. 30)

Po politických a spoločenských zmenách v Česko-Slovensku roku 1989 sa utvoril priestor aj na uverejnenie lexiky, ktorá, podľa KSSJ, „stojí na okraji spisovného jazyka a často siahá i zaň.“ Roku 1991 vyšiel Najkratší slovník slovenského jazyka (NSSJ), ktorý obsahuje vulgárnu a tabuizovanú lexiku nezahrnutú v dovtedajších lexikografických dielach. A. Rajčanová k tomuto slovníku píše, že „k jeho vydaniu – podľa našich zistení – lingvistická obec v oficiálnych jazykovedných periodikách žiadne stanovisko nezaujala, čo vlastne iba potvrdzuje určitú ‚tradíciu,‘ ktorá vo vzťahu k tejto časti slovnej zásoby u nás v poslednom období fungovala.“ (Rajčanová, 1997, s. 209)

Teoretickým otázkam expresívnej lexiky sa na konci osemdesiatych rokov venoval B. Hochel, ktorý v tomto období pripravoval vydanie Slovníka slovenského slangu (1993).² Vo svojej štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (Hochel, 1988) používa strešný termín *škaredé slová*, pričom si uvedomuje silný hodnotiaci aspekt tohto spojenia, ktorý dáva tušiť jeho školsko-pedagogickú provenienciu, a zároveň si uvedomuje jeho vágnosť a nepresnosť. Pod *škaredými slovami* rozumel nadávky, vulgarizmy, obscénne slová a tabuizmy, ktoré sa jasne črtali práve v prostredí slangu, najmä ak máme na mysli manifestačnú gestačnosť ako jeden z dominantných prvkov slangu. Práve cez vulgarizmy sa najmä mládež usiluje poukázať na svoju existenciu, pretože podľa jej názoru dospelí môžu hovoriť „takto škaredo“ a predpokladá, že pri používaní tohto druhu lexiky bude dospelá. Vulgárnou lexikou sa mladí ľudia (mylne) snažia preklenúť hranicu medzi dospievajúcimi a dospelými. Hochelovým prínosom v tejto problematike je najmä odhaľenie komunikačných kritérií pri zaradení týchto slov do slangu. V slovníku použil množstvo synonymných výrazov, ktoré sa v komunikácii využívajú – od jemnejších expresívnych slov až po veľmi hrubé vulgarizmy.

V. Patráš (1997) v súvislosti s obscénnosťou a jej sociolingvistickými parametrami v literatúre postmodernity hovorí o faktickej radosť z prekonávania tabu na princípe šoku (Patráš, 1997,

¹ Tabuizovaná lexika sa nevyskytuje v Slovníku slovenských nárečí, napriek tomu, že slovník predstavuje reprezentatívne dielo národného jazyka a to ani v prípade, že môžeme uvažovať o nárečovom termíne (napr. spôsob plákania bielizne na potoku), ak obsahuje tabuizovanú lexému. Čiastočne sa vyskytuje v Gemerskom nárečovom slovníku J. Orlovského, sporadicky aj v ďalších regionálnych slovníkoch.

² O pripravenosti Slovníka slovenského slangu písal B. Hochel v štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (s. 186) a avizoval, že slovník vyjde vo vydavateľstve Obzor r. 1989.

s. 129). Tento autor píše, že „do textu vstupujú ‚oslobodené‘ pomenovania, ktoré donedávna boli proklamatívne umiestnené na okrajových pozíciách národného jazyka. Marginálnosť sa temer výhradne obmedzovala na fungovanie len v tzv. suterénových sociálnych skupinách a komunikačných situáciách s výrazným parametrom ústnosti (hovorenosti).“ (Patráš, 1997, s. 129) Táto štúdia patrí doteraz k najsystematickejším štúdiám v oblasti klasifikácie vulgárnej lexiky. Teoretické východiská mu ponúkla monografia M. Grochowského *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (1995), v súlade s ktorou hovorí o skupine systémových vulgarizmov, kde tabu ovplyvňuje forma bez ohľadu na sémantické vlastnosti lexémy a kontext jej použitia. V tejto skupine sa prekonávajú „hlavne jazykové konvencie (aj v slovenčine sú to KO-, PI-, KU-, JE- elementy a ich deriváty, príznačné pre uzavretejšie society)“ (Patráš, 1997, s. 131). Druhú skupinu tvoria referenčno-zvyklostné vulgarizmy, kde tabu vzniká v dôsledku obsahu. Tu sa prekonávajú predovšetkým kultúrne konvencie – „príznačnejšie pre otvorené society, teoreticky prijateľnejšie aj v literárnom diele“ (Patráš, 1997, s. 131). Autor tejto štúdie sa snažil sledovať funkčnosť využívania obscénnej lexiky³ v súčasnej slovenskej literatúre, ktorá súvisí aj s posúvaním hraníc chápania tabu. V. Patráš toto posúvanie hraníc naznačil aj úvodným citátom od herca M. Kopeckého.

Využitie expresívnej lexiky je rozdielne v umeleckej literatúre a v bežnej komunikácii (teda aj v toponymii). V umeleckej literatúre sa dá pomocou tohto druhu lexiky charakterizovať literárna postava, prostredie, atmosféra, vypätosť deja, jeho gradácia. V toponymii, rovnako ako aj v bežnej komunikácii, ide o vyjadrenie vzdialenosti objektu, jeho veľkosti, takto môžeme označiť kvalitu (resp. nekvalitu) vody, výdatnosť prameňa a pod. Expresívna lexika je zároveň indikátorom intimity komunikačného prostredia (pri použití expresívnych slov sa v komunikačnej situácii ocitajú len najbližší, teda „naši“ a nie „ti druhí“). Expresivita v komunikácii zároveň pôsobí lascívne. Počas dialektologických výskumov sme sa stretli s takýmto využitím lexiky najmä vtedy, keď informátori nepokladajú exploatátora za rušivý element, ale komunikujú spontánne a prirodzene. V lascivnosti sa dá vybadať aj ďalšia dôležitá funkcia expresívnej lexiky – ozvláštniť ťažký pracovný úkon, teda do určitej miery „spríjemniť“, „zľahčiť“ náročnú a namáhavú prácu. Expresívna lexika obsiahnutá v nárečiach (možno hovoriť o bežnej komunikácii) je obsiahnutá aj v pomenovaní okolitých geomorfologických objektov, s ktorými ľudia prišli alebo prichádzajú do styku.

Metaforicky sa v toponymii často vyjadruje vzdialenosť daného objektu od obce (objekt sa často nachádza na okraji chotára obce), zlá poloha objektu, resp. ťažko zdolateľná cesta k nemu, vysoká poloha objektu, do určitej miery aj dlhý tvar objektu, malá alebo naopak veľká rozloha pomenovaného útvaru. Expresívne vyjadrenie veľkej vzdialenosti sme zaznamenali v pomenovaní malej úzkej doliny na Horehroní – *V ríti* (Weis., s. 62), podobne *V prdeli*, *V řiti* (Šind., s. 82). Motiváciou bolo apelatívum *riť* vo význame „zastrečené miesto“ (NSSJ, s. 52).⁴ Objekt nachádzajúci sa na okraji chotára obce môže byť preto pomenovaný názvami *Amerika*, *V Amerike*⁵ – ide teda o vyjadrenie extrémnej vzdialenosti (ako cesta do Ameriky), *Argentina*, *Austrálie*, *Balkán*, *Chorvátsko*, *Kanada*, *Konec sveta*, *Nový svet*, *Mexiko*, *Peking*, *Sarajevo*, *Videň* (Plesk., s. 190), *V Americe*, *V Rusku*, *Na Krymu*, (Šind., s. 82). J. Šindelářová uvádza aj iný druh motivácie pri metonymických názvoch – „motivace metonymií: pomístní jména odrážejí i válečné události, které se odehrávaly mimo naše území. Jména typu *Polsko* (Rad),

³ Obscénnou lexikou myslí V. Patráš tú istú lexiku, ktorú B. Hochel označuje termínom „škaradě slova“.

⁴ Za zmienku stojí aj motivácia apelatívom *riť* vo význame *vřšok*, ako to uvádza J. Maleninská pri odklone *Řitka* – „místní jméno Řitka s přenosem podle části lidského nebo zvířecího těla nemusí souviset. Mohlo vzniknout iradiací zaniklého, jak ve staročeském materiálu, tak ve slovnících češtiny nezachyceného orografického termínu v deminutivní podobě – *řitka* ‚vršek‘“ (Maleninská, 2001, s. 108-109).

⁵ Podobné príklady sa nachádzajú aj v českej toponymii – podľa mapy ide o distribúciu na celom území Čiech, najmä však v oblasti okresov Benešov a Tábor (Olivová-Nezbedová, L. – Maleninská, J. 2000, s. 67-71). Problematike motivácie terénnych názvov typu *Amerika* sa v českej onomastike venoval I. Honl (1964).

Mexiko (Str), *Bosna* (Chl) vznikala v dobách, kedy sa o príslušné zemi psalo v novinách a mluvílo v rozhlase, najčastejšie v súvislosti s oslobodzovacím bojom a vojnami“ (Šindelářová, 2005, s. 56) alebo názvy *Česko*, *Německo* – „pozemky, ktoré by boli pronajímány Čechům nebo Němcům apod.“ (Šindelářová, 2005, s. 60). Výskyt exonym v terénnych názvoch môže byť motivovaný aj nekvalitou pôdy – *Benátky* – podmosené miesto (Šind., s. 53),⁶ prípadne naopak – vysoké výnosy obilnín motivovali názov *Na Kubáni* (Šind., s. 81), *Jeruzalém* – bol motivovaný „podle rovných střech“ (Šind., s. 53). Metonymické pomenovanie *Kanada* z obce Poltár (Krš. 02, s. 36) nebolo motivované polohou, ale tým, že v tejto časti si stavali nové domy návratilci z Kanady, kam odišli za zárobkami. Zastavané časti v mestách (štvrte rodinných domov) mávajú často metaforické pomenovania – *Zbojnický vršek* (Banská Bystrica) – ak ide o domy novozobohatlíkov postavené vyššie nad mestom, *Beverly Hills* – domy finančne lepšie situovanej skupiny obyvateľov, *Zadlžovice* (Revúca) – ak sa ľudia pre stavby zadlžili, *Otrokovice* (Revúca) – pretože ľudia po skončení práce si sami stavali svoje domy – pracovali na nich ako otroci. Časť obce nazvaná *Habeš* bola motivovaná tým, že tamojší obyvatelia pri stavbe rodinných domov brali (habali) stavebný materiál všade. Expresívne pomenovanie časti obce *Trhanová* (Han., s. 34) naopak vyjadruje, že tu bývajú chudobní ľudia.⁷

Vysoko položené pole môže byť vyjadrené metaforickými názvami *Pod nebom* (Hal., s. 52), *Do raja* (Lamp., s. 73), *Nebesa* (Šind., s. 54), ktoré priamo súvisia s polohou smerom hore (nebo, raj a podobne). Metonymické pomenovanie *Peklo* označuje strmý kopec s jediným úzkym chodníkom a podľa informátorov „vyjsť naň bolo peklo“ (Jurč., s. 39). Názov *Peklo* (Šind., s. 118) však môže byť motivovaný aj vysokou teplotou miesta (pole je exponované na juhozápad), podobne bolo motivované toponymum *Sahara* (Šind., s. 118). Expresívne vyjadrenie vysoko položeného poľa sme zistili v názve *Usrance* (Hal., s. 39) – podľa informátorov išlo o pole na vysokom kopci s ťažkým prístupom. Lexikálny základ pomenovania je sloveso *usrať sa* – ťažko sa nadrieť, vyvinúť veľkú námahu.

Veľká alebo malá rozloha objektu našla svoje metaforické pomenovania v názvoch *Dlhomíle* (Petr., s. 85) – išlo o pole, ktoré bolo také veľké, že podľa informátorov by človek potreboval míľové čížmy na to, aby ho rýchlo prešiel. Naopak, malá lúka bola metaforicky pomenovaná podľa nárečového tvaru *prchút* – malý človek – *Prchútka* (Lamp., s. 61). Dlhá pretiahnutá dolina dostala názov *Lenivá dolina* (Hal., s. 17), pretože človek nemohol byť lenivý, ak ju chcel celú prejsť.

Metaforické vyjadrenie často obsahujú toponymá, ktoré pomenúvajú nekvalitnú pôdu, označujú nevhodnú (málo úrodnú) polohu a pod. *Všivavé vršky* (Hal., s. 24) a *Všaniny* (Jurč., s. 22) označujú polia, na ktorých bola veľmi slabá úroda. Nevhodnú polohu označuje názov *Chajlúky* (Krš. 01, s. 91) – ide o lúku (oficiálne pomenovanú *Medzi vodami*), ktorú často zaplavuje. Expresívny názov bol motivovaný apelatívom *chuj* – mužský pohlavný orgán, alebo *chujovina* – hlúpa vec (Hochel, 1993, s. 89), podoba prvej časti kompozita – *chaj* (namiesto *chuj*) zmierňuje expresívnosť pomenovania, zostáva však stále sémanticky priezračná, aby vyjadrila negatívnu vlastnosť objektu.⁸ Negatívnu polohu (pole orientované na severovýchodnú stranu) vyjadruje expresívny názov *Sráč* (Lamp., s. 65); podľa informátorov úrody tu bolo vždy málo a bola nízkej kvality. Nemetaforický, ale expresívny názov *Zasraná medza* (Lamp., s. 70) označoval jedinú medzu na poli, kde všetci vykonávali svoju potrebu.

⁶ Podobnú motiváciu má aj miestna časť Bydhošte – rieka Brda tečie tesne pri postavených domoch.

⁷ Názvy častí obcí s rodinnými domami veľmi často nedávajú jej sami obyvatelia, ale ich dostávajú od ostatných obyvateľov obce. Často ide o vyjadrenie opovrhnutia, ale i závidi.

⁸ J. Pleskalová (1987, s. 191) v príspevku o toponymii metaforického charakteru píše, že „pomístní jména lze považovat ze metafory jen v momentu tvůrčího aktu, kdy pojmenovatel volí jméno... Jakmile se metafora stane jménem konkrétního objektu, přestává být důležitý její apelativní význam, do popředí se dostává plnění onymických funkcí a jména metaforického původu se začínou chovat stejně jako ostatní pomístní jména.“ Súlhlásime s týmto názorom, pretože pri zisťovaní motivácie musí informátor prehodnotiť proprium na apelatívum. Expresivita (a aj metafora) je viazaná na pôvodné apelatívum a nie proprium.

Expresívne a metaforické názvy sme často zaznamenali pri hydronymách najmä v súvislosti s charakterom a vlastnosťami toku – *Besná voda* (Krš. 03, s. 59) označuje dravý tok; *Darebák* (Krš. 03, s. 67) pomenúva tok spôsobujúci často záplavy. Expresivita môže vyjadrovať slabú výdatnosť prameňa, závadnú vodu (v minulosti alebo prítomnosti), môže sa ňou charakterizovať zápach alebo účinok vody – prameň *Smradľavá voda* (Krš. 03, s. 138) – obsahuje sírovodík, ktorý svojím zápachom pripomína pokazené vajcia; studnička *Kakajka* (Krš. 01, s. 117) – ide o nezávadnú vodu, ktorá má pravdepodobne mierne laxatívne účinky; studnička *Prdlička* (Krš. 01, s. 145) – motivácia spočíva v tom, že voda spôsobuje plynatosť čriev; studnička *Žobráčka* (Krš. 01, s. 112) – názov označuje málo výdatný prameň.⁹ *Chorá voda* nepomenúva závadnú vodu v studničke. Podľa informátorov ide o veľmi kvalitnú pitnú vodu. Pomenovanie mohlo byť motivované (dočasnou) závadnosťou vody v minulosti. Podobnú motiváciu zaznamenala v toponymii oblasti Loun J. Šindelářová v názve *Prdlavka* („motivace vodním tokem“ Šind., s. 56). Názov vodného prameňa môže byť motivovaný aj jeho okolím – prameň pomenovaný *Rit* (Hal., s. 36) motivovali dva kamene, ktoré ho obkolesovali a tvarom pripomínali túto časť ľudského tela. Znečistený vodný tok môže byť pomenovaný názvami motivovanými slovesom *srať* – vypúšťať výkaly (KSSJ, 2003, s. 698) – *Serava* (Nemč., s. 129), *Zasraná* (Nemč., s. 157). V Revúcej sa po druhej svetovej vojne na potoku *Zdychava* nachádzala hať pomenovaná *Cicmoška* (Krš. 01, s. 130). Koreňová morféma *cic-* sémanticky poukazuje na oblasť prs (ľudia sa tu kúpali vyzlečení do pol pása, čo v tej dobe bolo porušením spoločenského tabu). Spoločenské odsúdenie sa prenieslo aj do hanlivosti názvu, o čom svedčí morféma *-oš-*, ktorou sa označujú osoby podľa typických vlastností (*hladoš*, *hraboš*, *kradoš*), v našom prípade *cicmoš* (Krško, 2001, s. 130).

Najväčšiu skupinu toponým pomenovaných metaforicky alebo expresívnym výrazom tvoria toponymá pripomínajúce svojím tvarom jednotlivé apelatíva.¹⁰ Niektoré z týchto názvov prešli do skupiny proprií jednoduchou proprializáciou (onymizáciou) – bubienok → *Bubienok*, iné boli utvorené proprializáciou s použitím sufixov – dukát → *Dukátka*. Medzi toponymá, ktoré boli utvorené proprializáciou bez použitia sufixov, môžeme zaradiť názvy: *Basa* (Hal., s. 42) – pole s nerovnoběžnými okrajmi pripomínajúce basu; *Bubienok* (Lamp., s. 40) – malá vyvýšenina, ktorá sa podobá na bubienok; *Čiapka* (Hal., s. 27) – skalný výtvor tvarom pripomínajúci čiapku, je súčasťou chráneného prírodného útvaru *Lúčanské travertíny* v chotári obce Lúčky; *Mechy* (Hal., s. 32) – skalný pieskovcový útvar tvarom pripomínajúci roztvorené kováčske mechy; skaly tvarom pripomínajúce organové píšťaly boli pomenované ako *Organy* (Jurč., s. 67); dolina v tvare srdca dostala pomenovanie *Srdce* (Hal., s. 37); kopec pripomínajúci svojím tvarom malú pec nazvali *Piecka* (Jurč., s. 67), ak v ňom videli tvar kopyta, pomenovali ho *Kopyto* (Lamp., s. 50). Pole, ktorého konce sa rozchádzali a evokovali zvieraciu paprčku, nazvali *Paprčok* (Han., s. 28). Prírodné útvary (dolina, les, pole...), ktoré sa rozchádzajú, pripomínajú nohavice, nožnice, otvorený zobák a pod. Takto motivované názvy sme zaznamenali v pomenovaní lesa *Nohavice* (Jurč., s. 18), doliny *Nohavičková* (Weis., s. 53), lesa *Nožnice* (Chleb., s. 46) (tu sa zlievajú dva potoky v hlbokých úžľabinách), *Na kalhotách*¹¹ (Šind., s. 81) *V neckách*, *V gatích* (Šind., s. 82).

Úzka dlhá dolina dostala pomenovanie *Štanga* (Sklad., s. 56), pole v tvare kľúča zase *Kľúč* (Sklad., s. 67), les s priehlbínami v tvare malých kotlov nazvali *Kotlíky* (Sklad., s. 69), les pripomínajúci veľkú nohu pomenovali *Hrubá noha* (Petr., s. 55). V minulosti dostávali oronymá často pomenovanie podľa tvarov zvierat, ktoré pripomínali, prípadne podľa častí tela zvierat – taketo

⁹ Pri takýchto pomenovaniach je zaujímavá tzv. ľudová etymológia – *Žobráčka* „je pomenovaná po žobrákovi, ktorý sa z nej napil.“

¹⁰ J. Pleskalová upozorňuje, že existuje skupina terénnych názvov, ktorá nie je utvorená metaforicky, ale metaforicky boli utvorené geografické termíny označujúce vo všeobecnosti určité geomorfologické útvary – brdo, homľa, hrebeň, sedlo a pod. (Pleskalová, 1987, s. 188) a tieto termíny sa proprielizovali v konkrétnej miestnej toponymii.

¹¹ Príklady predložkových toponým z lounskej oblasti preberáme pravopisne podľa autorky – *Na kalhotách*, *Na base*. Ich zápis by však mal byť *Na Kalhotách*, *Na Base*..., pretože existujú samostatné objekty *Kalhoty*, *Basa*... (ide teda o relačné objekty pre predložkové názvy) – pozri k tomu Krško, 1999).

metaforické pomenovanie sme zaznamenali v názve *Byk* (Hal., s. 46), pasienok v katastri Rakše nazvali *Vranie pysky* (Petr., s. 93), pretože leží v zákutí a je uzavretý do špica (prípomína vrani zobák), *Saušvanc* – úzke pole (z nem. Sau = sviňa + Schwanz = chvost, Šind., s. 118), *Malý syslík*, *Veľký syslík*, *Kozí brada* (Šind., s. 55), *V chobotě*, *V rybičce* (Šind., s. 82).

Úzke dlhé polia, prípadne lúky viacerých majiteľov pripomínali zväzky povrazov, preto sa toto apelatívum (povraz) proprializovalo do názvov *Dlhoviny povrazy* (Juh., s. 33) a *Povrázky* (Krš. 01, s. 103), alebo sa onymizovalo apelatívum *opaštek* do názvu *Opašky* (Petr., s. 91) – pole s úzkymi roličkami pripomínajúce opasky. Ak šlo o terasovité polia, podobajúce sa na police, polia dostali názov *Police* (Hal., s. 21). Množstvo terénnych názvov motivovaných konkrétnym apelatívom z bežného života človeka (motivácia tvarom) získala J. Šindelářová z oblasti Loun – *Radlice*, *Sekyra*,¹² *Bota*, *Kolečka*, *Podkova*, *Smyčec*, *Pistolka*, *Rohličky*, *Boule*, *Břichotina*, (Šind., s. 53), *Malý klobouk*, *Veľký klobouk* (Šind., s. 55), *Na kobyle*, *Na klobouku*, *Na base*, *Na lopatě*, *Na sekyře* (Šind., s. 81), *V kolibce*, *V base*, *V houslich*, *Na provazech*, *Na radlicích*, *Na hlavách*, *Na proutku*, *Na kolečkách*, *V dubáku* (Šind., s. 81-82).

Časť analyzovaných terénnych názvov sa utvorila proprializáciou s použitím sufixu (topoformantu) – lúka okrúhleho tvaru dostala názov *Dukátka* (Han., s. 19) podľa apelatíva *dukát*; pole *Mariáška* (Chleb., s. 71) údajne majiteľ vyhral v kartách; kopec a les nazvaný *Trtálka* (Chleb., s. 59) bol pravdepodobne motivovaný podobou s kuracím trtáčom (náreč. *trtol*); lúku, ktorá sa postupne rozširuje, čím pripomína konský chvost, nazvali *Chvostová* (Krš. 01, s. 116).

Niektoré metaforické názvy boli motivované ľudovými povestami a legendami – *Čertov vrch*, *Čertova brázda*, *Čertova svadba*, *Poludnice* atď. V analyzovaných prácach sme zaznamenali ďalšie názvy: *Šarkánica* – ide o horský chrbát v katastri Muráňa. Podľa ľudovej povesti v týchto skalách býval v minulosti šarkan. Hora patriaca obci Rakša nazvaná oficiálne *Krivý závoz* sa neoficiálne nazýva aj *Turecký závoz* (Petr., s. 76). Podľa povesti sa Mošovčania ukryli pred Turkami na kopci Hradište. Medzi nimi sa však našiel zradca, ktorý prezradil miesto úkrytu. Turci týmto závozom chceli Mošovčanov napadnúť a vypáliť. V závoze ich však zastihla veľká búrka a odplavila ich do údolia. Tak sa Mošovčania zachránili pred Turkami (Tatár, 1994, s. 12-13). Ide o ľudovú etymológiu, pretože oficiálny názov poukazuje na skutočný motivačný činiteľ – zahnutý tvar hory, ktorý pripomína typickú tureckú šabľu.

Metaforické a expresívne označenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii tvorí neoddeliteľnú súčasť lexiky národného jazyka. Analýza tejto časti lexikálneho systému môže pomôcť pri skúmaní bohatstva nášho jazyka.

Literatúra:

- CURÍN, F.: Metafora a toponymizace v toponomastické terminologii. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.-6. decembra 1967. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV, 1968, s. 104-110.
- HAASOVÁ, L.: Metaforý ve vyjadřování z několika pohledů. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Zborník referátov z 5. medzinárodnej konferencie o komunikácii (Banská Bystrica, 3.-4. 9. 2003). Ed. Vladimír Patrás. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 123-128.
- HOCHÉL, B.: Tabuizované slová v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Ed. Jozef Mistrik. Bratislava : Alfa, 1988, s. 179-187.
- HOCHÉL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava : HEVI, 1993. 186 s.
- HONL, I.: Amerika v našem pomístním názvosloví. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 5, 1964, s. 304-307.
- KAČALA, J. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.
- KAČALA, J. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. 4. doplnené a upravené vydanie. Bratislava : VEDA, 2003. 985 s.
- KRŠKO, J.: Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov. In: *Varia VIII*. Zborník materiálov z 8. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25.-27. 11. 1998. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999, s. 302-308.

¹² V prípade názvov *Radlice*, *Sekyra* ide skôr o motiváciu spôsobom získavania a obhospodarovania pôdy a nie o motiváciu tvarom. Pozri k tomu Maleninská, 1999.

- KRŠKO, J.: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica, 2005 (rukopis).
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 191 s.
- MALENÍNSKÁ, J.: K metaforickým prenosom v toponymii (Opyš a apelativa souznačná). In: Acta onomastica, roč. XXXVIII. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1997, s. 28-31.
- MALENÍNSKÁ, J.: Úvaha o apelativu „sekera“ jako prostředku a výsledku mytební činnosti. In: Acta onomastica, roč. XL. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1999, s. 130-133.
- MALENÍNSKÁ, J.: K úvahám o metaforických prenosech v toponymii – anatomické topolexémy *lice, *čelist, *kostrč, *řítka? In: Acta onomastica, roč. XLI – XLII. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2001, s. 105-109.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – MALENÍNSKÁ, J.: Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. 1. vyd. Praha : Academia, 2000. 169 s.
- PATRÁŠ, V.: Obscennost' a jej sociolingvistické parametre. (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: Studia Academica Slovaca. 26. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : Stimul, 1997, s. 127-136.
- PLESKALOVÁ, J.: Pomístní jména metaforického původu. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.-28. júna 1985. Zborník referátov. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1987, s. 188-193.
- PLINTOVIČ, I. – GOMBALA, E.: Teória literatúry. 1. vyd. Bratislava : SPN, 1987. 156 s.
- RAJČANOVÁ, A.: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad). In: Varia VI. Zborník materiálov zo 6. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 27.-29. 11. 1996. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 208-217.
- ŠINDELÁŘOVÁ J.: Modelová analýza anoikonym na Lounsku. Ústí nad Labem : Universita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005. 166 s.
- TATÁR, J.: Živý poklad. Povedi z Mošoviec. Mošovce : Obecný úrad, 1994. 63 s.
- TÉMA, B.: Expresivní zeměpisná jména na východním Těšínsku. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 20, 1979, s. 298-306.
- ZELENÝ, A. a kol.: Najkratší slovník slovenského jazyka. Bratislava : Archa, 1991. 78 s.

Pramene excerptovaných toponým:

- Čern. – ČERNICKÁ, E.: Mikrotoponymyá Dobšinej. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 69 s.
- Hal. – HALÍČKOVÁ, E.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí stredného Liptova. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1997. 83 s.
- Han. – HANESOVÁ, E.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Lovinobaňa a Uhorské. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 68 s.
- Chleb. – CHLEBANA, P.: Chotárne názvy obcí Horné Srnie a Nemšová. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 109 s.
- Juh. – JUHANIÁKOVÁ, J.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Nižný a Vyšný Skálnik. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 59 s.
- Jurč. – JURČOVÁ, G.: Mikrotoponymia troch liptovských obcí v kontexte histórie a súčasnosti (Dovalovo, Hybe, Vyšňochodná). Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 109 s.
- Krš. 01 – KRŠKO, J.: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s.
- Krš. 02 – KRŠKO, J.: Chotárne názvy Poltára, Slanej Lehoty a Zeleného. In: Mesto Poltár. Regionálna monografia. Poltár : FOTO Badinka, s. r. o. Zvolen, 2002, s. 34-38.
- Krš. 03 – KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s.
- Lamp. – LAMPEROVÁ, L.: Terénne názvy z Priečodu a Seliec. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 126 s.
- Nemč. – NEMČOKOVÁ, O.: Hydronymia povodia horného Hrona. Rukopis kandidátskej dizertačnej práce. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, 1988. 219 s.
- Petr. – PETROVIČOVÁ, Z.: Terénne názvy obcí Mošovce a Rakša. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2004. 118 s.
- Plesk. – PLESKALOVÁ, J.: Pomístní jména metaforického původu. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.-28. júna 1985. Zborník referátov. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1987, s. 188-193.
- Sklad. – SKLADANÁ, M.: Terénne názvy z Heľpy a Pohorelej. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 106 s.

Šind. – ŠINDELÁŘOVÁ J.: Modelová analýza anoikonym na Lounsku. Ústí nad Labem : Universita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005. 166 s.

Weis. – WEISSOVÁ, H.: Terénne názvy z Hronca a Osrblia. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 97 s.

Formulation of Quality-Quantity Relationships in Toponymy by the Expressive Means and Metaphors

Jaromír Krško

The author of the study deals with the use of metaphor and metonymy in the formation of toponyms. The commonest use in proper nouns is that of resemblance with appellatives known to people from their everyday lives – *brdo* (harness), *hrebeň* (comb), *sedlo* (saddle), *nohavice* (trousers), *nožnice* (scissors)... Long distance of the object from the settlement was expressed by people metaphorically, using the names of distant countries and cities – *America*, *Canada*, *Kamchatka*, *Peking*, *Mexico*... In some toponyms expressive words are used to denote poor-quality soil, too distant objects etc.